

mogelijkheid geeft zich te veranderen. Die hoort zij in bescherming te nemen, daarmee uit. Is dat angst, als je al over bescherming nadenkt nog voordat het gevaar zich openbaart? En de angst dat je heen afsterft – ik rook te veel en bijna iedere dag lees ik wel iets over al die verschrikkelijke dingen. O, neem me niet kwalijk, het uur is voorbij. Drie minuten over tijd. Dat gaat je een bom duiten kosten, jood.'

Roma B., tegen wie deze monoloog wordt gericht, spreekt later in het stuk uit dat ze niet meer wil leven: 'Dat is geen leven dat de moeite loont om geleefd te worden, god! Jij braakt een keer en daarna gaat het weer beter met je. Maar wij? Wij haten elkaar, bevechten elkaar in plaats van één te zijn. (...) Ik wil dit leven niet meer leven, god. Ik wil het weggeven, mijzelf tot slachtoffer maken, omwille van de stad die slachtoffers nodig heeft om te denken dat ze leeft, en niet in de laatste plaats om mezelf te redden, te redden van de dood in het leven, die mij de gelijke maakt van hen die vergeten zijn wat dat is, hun leven.'

Als niemand de doodswens van Roma B. in vervulling kan doen gaan, wurgt A. die de rijke jood wordt genoemd haar met zijn stropdas. In de handeling van het stuk is dit een daad van liefde.

2

Berlijn. In de permanente tentoonstelling van het Jüdisches Museum Berlin (het nieuwe gebouw, een ontwerp van Daniel Libeskind, is sinds september 2001 geopend), *Zwei Jahrtausende deutsch-jüdische Geschichte*, hangen ze vlak bij elkaar: twee ansichtkaarten uit de vorige eeuwwisseling. De een heet *Vom Ghetto nach Zion*, een Jugendstil-grafiek van Ephraim Moses Lilien. Een in gedachten verzonken oude man met een keppeltje wordt door een engel met een grote davidsster op zijn borst, met een dwingende hand verwezen naar het zonovertogen, vruchtbare Beloofde Land. De ansichtkaart was een aankondiging van het vijfde Zionistencongres in Basel, 1901. De tweede kaart heet *Der Schnorrer*, de schooier, met als ondertitel 'neueingewanderte Staatsbürger'. De afbeelding (uit 1907) is afkomstig uit de collectie van een Keulse antisemiet, toont de karikatuur van de grijnslachende zwerfende jood, met plunjezak en wandelstok. Twee afbeeldingen, twee werelden. De bron is dezelfde, Ahasverus, de Wandelende of de Eeuwige Jood. Over zijn herkomst wordt getwist. Volgens de ene opvatting zou hij Simon de schoenlapper zijn. Voor diens deur wilde Jezus Christus, in zijn zware kruisgang naar Golgota, even uitrusten. Maar de schoenlapper verwijderde de gehavende Messias met harde hand

van zijn stoep. Christus zou daarop een vloek hebben uitgesproken: Simon en zijn nazaten zouden tot Het Laatste Oordeel over de wereld moeten zwerven. Een ander aspect van de legende Ahasverus komt naar voren in de typisch Duitse benaming, 'der ewige Jude', die zou slaan op de joodse portier van landvoogd Pontius Pilatus, die Christus op zijn Via Dolorosa in het gezicht zou hebben geslagen en tot spoed gemaakt, waarop Christus een soortgelijke vervloeking zou hebben uitgesproken: iedere eeuw verjongt de portier zich weer tot een dertigjarige – hij kan niet sterven.

Martin van Amerongen schreef (16 februari 2002) in de *Groene Amsterdammer*: 'Is Ahasverus de rusteloze tweelingbroer van Shylock? Nee, daar is hij te nobel en te tragisch voor. Shylock wordt uitgelachen. Voor Ahasverus wordt met eerbiedige deernis de hoed gelicht. Hij is een allegorie, een archetype, symbool voor algemeen menselijk gedrag, ten goede en ten kwade, een onjoodse jood. Hij is de liefdeshongerige zwerfver uit Schuberts *Winterreise*'. Verderop in zijn essay over Shylock schrijft Van Amerongen dat Ahasverus en Shylock in de loop van de geschiedenis wel steeds meer op elkaar zijn gaan lijken, met name in Duitsland. Van Amerongen: 'De joodse woekeraar Shylock werd, nadat zijn vervolgers in Neurenberg waren opgehangen, veredeld tot een soort bloedbroeder van Nathan de Wijze, en om zijn gedrag te verklaren werden de christenen om hem heen zo onsympathiek mogelijk afgeschilderd. Met name in de beide Duitslanden wemelde het van "Wiedergutmachungs-Shylocks", wat over het algemeen de kwaliteit van het gebodene niet ten goede kwam.'

Nathan der Weise CLAUS PEYMANN / BERLINER ENSEMBLE FOTO MONIKA RITTERSHAUS

Voor Shylocks 'bloedbroeder' ben ik in Berlijn, een van de maar liefst vier encenseringen die op Duitse podia te zien zijn van Lessings *Nathan der Weise*, het verhaal van de wijze jood Nathan in het multi-etnische Jeruzalem van de twaalfde eeuw. Theater am Schiffbauerdamm, Berlijn. De directeur van dit oude Brecht-theater, Claus Peymann, heeft Lessings *Nathan der Weise* op het repertoire van het Berliner Ensemble gezet, als reactie op de aanslagen van 11 september 2001. Het programmaboekje bevat, behalve teksten van Heiner Müller, Hannah Arendt en George Tabori, drie foto's: de vernielde bibliotheek van Sarajevo (1994), ontheemde mensen in de Afghaanse hoofdstad Kaboel (1996) en de ruïnes van de Twin Towers in New York (2001). Dat er maar geen misverstand over moge bestaan: deze voorstelling gaat ergens over!

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) schreef *Nathan der Weise* twee jaar voor zijn dood, het stuk beleefde pas twee jaar daarna in Berlijn zijn wereldpremière. Het 'dramatisch gedicht in vijf bedrijven' staat geboekstaafd als een verzoeningsstuk. Dat komt waarschijnlijk door een van de beroemdste monologen uit de Duitse toneelliteratuur, de parabel van de drie ringen. Nathan vertelt dit verhaal ('anekdote' noemt hij het zelf) aan Sultan Saladin, die de rijkste jood van Jeruzalem vraagt welke van de drie wereldgodsdiensten, de joodse, de christelijke of de mohammedaanse, de ware is. Nathans antwoord is de parabel over een ring, in het bezit van 'een man in het Oosten', die een geheime kracht bezit, 'die wie de ring droeg als zijn toeverlaat / dierbaar maakt bij God en de mensen.' De ring gaat over van vader op zoon,